

СЕКЦІЯ 4 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.01

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Таран Н.Г.,
здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

У статті проаналізовано традиції української кримінально-правової теорії щодо визначення віку кримінальної відповідальності. Метою цієї статті є спроба вирішення актуальних проблем із приводу перегляду і уточнення переліку злочинів, відповідальність за вчинення яких настає з 14-річного віку, про що зазначено в ч. 2 ст. 22 КК. У процесі аналізу автор доходить висновку, що зазначені мінімальні вікові межі не є абсолютно загально визначеними, адже в період розроблення й обговорення проекту КК України були пропозиції як щодо їх підвищення, так і щодо зниження. Але КК 2001 р. зберіг традиції КК УРСР 1960 р., встановивши загальний вік кримінальної відповідальності – 16 років.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, вік кримінальної відповідальності, відповідальність за злочини, Кримінальний кодекс України.*

В статье проанализированы традиции украинского уголовного-правовой теории по определению возраста уголовной ответственности. Целью данной статьи является попытка решения актуальных проблем по поводу пересмотра и уточнения перечня преступлений, ответственность за совершение которых наступает с 14-летнего возраста, о чем указано в ч. 2 ст. 22 УК. В процессе анализа автор приходит к выводу, что указанные минимальные возрастные границы не являются абсолютно общепризнанными, ведь в период разработки и обсуждения проекта УК Украины были предложения как по поводу их повышению, так и по поводу понижения. Но УК 2001 сохранил традиции УК УССР 1960, установив общий возраст уголовной ответственности – 16 лет.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, возраст уголовной ответственности, ответственность за преступления, Уголовный кодекс Украины.*

Taran N.H. THE TRADITIONS OF THE UKRAINIAN CRIMINAL-LAW THEORY ON DETERMINING THE AGE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY

The article analyzes the traditions of the Ukrainian criminal law theory for determining the age of criminal responsibility. The purpose of this article is to attempt to solve actual problems regarding the revision and clarification of the list of crimes, responsibility for the commission of which comes from the age of 14, as indicated in part 2 of Art. 22 of the Criminal Code. In the course of the analysis, the author comes to the conclusion that the specified minimum age limits are not absolutely universally recognized, because during the development and discussion of the draft Criminal Code of Ukraine there were proposals to increase or decrease them. But the Criminal Code of 2001 retained the traditions of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1960, establishing a general age of criminal responsibility – 16 years.

Key words: *criminal responsibility, age of criminal responsibility, responsibility for crimes, Criminal Code of Ukraine.*

Рівень психічного розвитку особи, її свідомості, здатність особи усвідомлювати свої дії і відповідно до цього свідомо діяти – ці фактори є загально визначеними як підстави формування мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність. Але в сучасному світі процес формування біологічних та психологічних якостей більшості неповнолітніх значно прискорився. Аналіз спеціальної наукової літератури з проблеми визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, соціологічних досліджень, офіційних даних статистики, а також зростання рівня злочинності неповнолітніх свідчать про необхідність зміни нижніх вікових меж кримінальної відповідальності.

Цей факт свідчить і про необхідність перегляду і уточнення переліку злочинів, відповідальність за вчинення яких настає з 14-річного віку, про що зазначено в ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Неоціненний внесок у питання теорії і методології з питань суб'єкта злочину та його ознак у науку кримінального права зробили А.А. Піонтковський, А.Н. Трайнін, Я.М. Брайнін, В.С. Орлов, В.М. Кудрявцев, І.І. Карпець, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Міхеєв, В.С. Трахтеров, П.С. Дагель. У межах розробки і вивчення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, варто визначити дослідження Н.А. Орловської, В.І. Терентьева, В.В. Леня, В.О. Меркулової,

А.А. Васильєва, Т.О. Гончар, О.В. Зайцева, Р.Л. Максимовича, Л.І. Шеховцової, О.В. Авраменка, О.О. Михайлова, Д.В. Бараненка, А.В. Мельника, О.Ф. Пасеки, В.М. Бурдіна, В.Я. Марчака, О. Сапожнікової, О.А. Плашовецького, Н.М. Мирошніченко, Я. Заяць.

Метою статті є спроба вирішення актуальних проблем із приводу перегляду й уточнення переліку злочинів, відповідальність за вчинення яких настає з 14-річного віку, про що зазначено в ч. 2 ст. 22 КК.

Положення про вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, розкриваються в нормах ст. 22 КК. Нині КК встановлює в ч. 2 ст. 22 КК більш низьку вікову межу для притягнення особи до кримінальної відповідальності з 14 років за вчинення низки злочинів. Зокрема, ч. 2 ст. 22 КК передбачає, що особи, що вчинили злочини у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (ст.ст. 115–117 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК), диверсію (ст. 113 КК), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258 КК), захоплення заручників (ст.ст. 147, 349 КК), зґвалтування (ст. 152 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК), крадіжку (ст. 185, ч. 1 ст.ст. 262, 308 КК), грабїж (ст.ст. 186, 262, 308 КК), розбій (ст. 187, ч. 3 ст.ст. 262, 308 КК), вимагання (ст.ст. 189, 262, 308 КК), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 194, 347, 352, 378, ч.ч. 2, 3 ст. 399 КК), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч.ч. 2, 3 ст. 289 КК), хуліганство (ст. 296 КК) [1].

Наведений перелік злочинів, за які настає відповідальність із 14 років, є вичерпним. Аналіз вказаного переліку дає підстави дійти висновку, що законодавець знизив вік кримінальної відповідальності за дві групи злочинів: а) насильницькі; б) майнові, які, як правило, є тяжкими або особливо тяжкими.

Детальне вивчення складів злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає при досягненні 14 років, дає змогу згрупувати критерії, що стали підставою для встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності в 14 років. З цього приводу в літературі висловлювалися різні думки.

На думку В.Я. Тація, в основу зниження віку кримінальної відповідальності покладені такі критерії: а) рівень розумового розвит-

ку особи, який свідчить про можливість уже в 14 років усвідомити фактичні ознаки та суспільну небезпечність злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК; б) значна поширеність цих злочинів серед підлітків; в) значна суспільна небезпечність (тяжкість) більшості цих злочинів [2, с. 132]. Натомість, Г.Н. Борзенков вважає, що передбачені в ч. 2 ст. 22 КК злочини є більш суспільно небезпечними, характеризуються умисною формою вини, їхня суспільна небезпека вже усвідомлюється особами у 14 років [3, с. 90]. Інші вчені висловлюють думку, що, визначаючи коло діянь, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років, законодавець враховує: а) значну їх суспільну небезпеку та їх заборону до вчинення, що є очевидним для осіб молодого віку; б) той факт, що суспільна небезпека цих злочинів усвідомлюється у більш ранньому віці, а особи, що їх вчинили, здатні усвідомлювати свої дії та керувати ними [4, с. 83]; в) не тільки тяжкість вказаних злочинів, а й той факт, що характер цих посягань може усвідомлюватися 14-річною особою [5, с. 8].

Н.М. Мирошніченко зазначає, що, встановлюючи вікові межі, зазначені у ст. 22 КК, законодавець враховував історичні умови суспільства, ці медицини, психології, педагогіки, а також типові для більшості підлітків умови розвитку [6, с. 57]. Авторка зазначає, що з погляду кримінального права це визначення є правильним у разі існування певних чітких вікових стандартів, які були б властиві певному віку усіх без винятку неповнолітніх осіб, тобто з досягнення певного віку всі особи мали однаковий фізичний та розумовий розвиток. На теперішній час таких чітких наукових стандартів не існує і не може існувати, оскільки кожна людина є індивідуальною у своєму психофізичному і фізичному розвитку, що пов'язано з численними обставинами: генетичними, біологічними, соціальними. Тому, на думку Н.М. Мирошніченко, для віку кримінальної відповідальності має значення не тільки кількість прожитих років, а й психологічний (розумовий) розвиток особи [6, с. 57].

Крім того, як зазначає Т.О. Гончар, визначаючи перелік злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК, законодавець керувався соціально-психологічною оцінкою особи неповнолітнього, враховуючи можливість неповнолітніх, які досягли 14 років, усвідомлювати суспільно небезпечний характер злочинів, що передбачені у ч. 2 ст. 22 КК. Засвоєння вказаних положень КК починається із засвоєння релігійно-моральних норм «не можна вбивати, завдавати тілесні ушкодження, ґвалтувати», «не можна грабувати, красти», «не можна хуліганити» [7, с. 112].

Узагальнивши вивчені матеріали, Н.М. Мирошніченко зазначає, що критеріями, які були враховані законодавцем під час встановлення переліку злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років [6, с. 59], є: а) традиційність і світовий досвід [8, с. 225]; б) форма вини [9, с. 70]; в) ступінь тяжкості злочину [10, с. 79]; г) поширеність тих чи інших злочинів у підлітковому віці [11, с. 146]; г) здатність усвідомлювати соціальний зміст своєї поведінки або здатність

розуміти роль базових цінностей та необхідність дотримання відповідних моральних заборон [12, с. 120]; д) достатня очевидність відповідних злочинних діянь і здатність усвідомлювати їх суспільну небезпеку [13, с. 163; 14, с. 169–170].

Але, на думку В.М. Бурдіна, незрозумілими є критерії, які взяв за основу законодавець, встановлюючи перелік злочинів у ч. 2 ст. 22 КК [15, с. 63]. Перелік злочинів, відповідальність за які настає з 14 років, у КК 2001 р. значно розширений порівняно з КК УРСР 1960 р.: він включає злочини, передбачені в 37 статтях (КК УРСР 1960 р. називав 28 статей), що містяться в тринадцяти розділах Особливої частини чинного КК. Всі ці злочини є умисними (хоча кваліфіковані їх види в деяких випадках характеризуються необережною формою вини до наслідків), приблизно половина з них належить до особливо тяжких, решта – до тяжких та злочинів середньої тяжкості і лише один (хуліганство, передбачене ч. 1 ст. 296 КК) – до злочинів невеликої тяжкості.

На відміну від КК 1960 р., КК 2001 р. не містить норм про відповідальність із 14-річного віку за вбивство у разі перевищення меж необхідної оборони, необережне вбивство, умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони. Про необхідність підвищення віку кримінальної відповідальності за вчинення подібних злочинів неодноразово наголошувалося в літературі [16, с. 176; 17, с. 17–18].

Хоча, як вказує Т.О. Гончар, законодавець враховував відсутність життєвого досвіду та особливості розвитку мислення неповнолітніх при вчиненні подібних злочинів, які не дають їм змоги передбачати однакові із дорослими заходи обережності, що є цілком обґрунтованим [7, с. 111]. Проте в ч. 2 ст. 22 КК серед злочинів згадані ті, відповідальність за які з 14-річного віку викликає справедливе заперечення (вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116), вбивство матерію своєї новонародженої дитини (ст. 117) [17, с. 17–18].

З іншого боку, як зазначає В.М. Бурдін, спірним є питання і про доцільність доповнення переліку злочинів, за вчинення яких може наступати кримінальна відповідальність із 14 років [15, с. 66]. Так, І.О. Кобзар пропонує встановити можливість притягнення до кримінальної відповідальності з 14-річного віку за втечу з місця позбавлення волі та за дії, які дезорганізують роботу виправно-трудоустанов, обґрунтовуючи це тим, що до неповнолітніх вже з 14-річного віку можна застосовувати такий вид покарання, як позбавлення волі. Крім того, дослідник пропонує встановити відповідальність із 14-річного віку за побої і мордування, погрозу вбивством, завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту, а також зараження іншої особи цим вірусом, мотивуючи це тим, що ці злочини досить поширені серед осіб такого віку [18, с. 136–137].

А. Зелінський та М. Маршуба, враховуючи збільшення кількості проявів підліткового вандалізму, пропонували доповнити перелік злочинів, відповідальність за вчинення яких має наставати з 14-річного віку, деякими діями проти громадського порядку та моральності [19, с. 40–43].

В.О. Горбенко вважає, що вік відповідальності за вчинення злочинів, пов'язаних із керуванням автотранспортними засобами, необхідно знизити, оскільки неповнолітні не здатні забезпечити безпечне використання технічних засобів – джерел підвищеної небезпеки [20, с. 87].

Я. Соловій вважає за доцільне в ст. 22 КК встановити вікові межі кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 112, 116 КК (за посягання на життя державного чи громадського діяча, спричинення смерті в стані сильного душевного хвилювання) – з 16-річного віку, а не з 14-річного, як це передбачено в чинному КК [21, с. 128].

Н.А. Орловська вказує, що не можна визнати доцільним той перелік злочинів, який передбачений ч. 2 ст. 22 КК. Вона аргументує свою позицію такими положеннями: наприклад, терористичний акт посягає на відносини у сфері громадської безпеки, але не лише в цьому полягає суспільна небезпека цього злочину. Суспільна небезпека взагалі не локалізується в конкретному елементі складу чи його ознаці, вона опосередкована у складі злочину як нормативної цілісності. Чи може дитина, яка досягла 14 років, усвідомлювати суспільну небезпеку терористичного акту? Чи здатна вона досягнути суспільну небезпеку диверсії? Хіба взагалі ці злочини є притаманними злочинності неповнолітніх [22, с. 92]?

Н.М. Миросниченко, розділяючи вищезазначені думки, зазначає, що для реалізації одного з ключових принципів кримінального права – суб'єктивного ставлення в вини, – притягуючи особу до кримінальної відповідальності, необхідно встановити, що неповнолітній, вчиняючи суспільно-небезпечне діяння, усвідомлював об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину. Дослідниця вказує, що підліток у віці 14 років не завжди може усвідомлювати ознаки багатьох злочинів, які закріплено у ч. 2 ст. 22 КК (ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443, 345, 346, 347, 350, 352, 377, 378, 398, 399) [6, с. 97]. Аргументуючи своє бачення, вона зазначає, що неповнолітні, які досягли тільки 14 років, здатні усвідомлювати, що вчиняють вбивство чи завдають тілесних ушкоджень, але навряд чи можуть усвідомлювати повною мірою, хто належить до таких осіб як державний чи громадський діяч (ст. ст. 112, 346 КК), працівники правоохоронних органів, службові особи чи громадянин, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК), судді, народні засідателі чи присяжні (ст. 377 КК), захисник чи представник особи (ст. 398), представник іноземної держави. Неповнолітні особи, яким виповнилося 14 років, не завжди усвідомлюють суспільну небезпеку таких злочинів, як умисне знищення та пошкодження майна (ст.ст. 347, 352, 378 КК). У зазначених випадках підлітки в 14 років вчиняють

такі діяння більше із хуліганських мотивів, не усвідомлюючи при цьому, що такі дії можуть завдати матеріальної шкоди потерпілим. У 14-річному віці важко також усвідомлювати сутність та суспільну небезпеку злочину, який передбачено у ст. 113 КК (диверсія), обов'язковою ознакою якого є мета – ослаблення держави. Проте у цьому віці не всі особи можуть усвідомлювати, що, вчиняючи такі дії, як вибух, підпал, інші дії, спрямовані на масове знищення людей тощо, вони знижують економічний, науково-технічний, військовий потенціал держави [6, с. 98].

Тому і видається незрозумілим включення в цей перелік окремих злочинів із Розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» (ст.ст. 112, 113), Розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» (ст. 258) та Розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. 443), адже вказані діяння для розуміння потребують значно більше знань, а в окремих випадках – навіть сформованої політичної позиції, ніж, наприклад злочини проти життя та здоров'я особи чи злочини проти власності.

Варто прислухатися до висловлених у науковій літературі пропозицій щодо перегляду злочинів, відповідальність за вчинення яких може наставати з 14 років. Наприклад, Н.М. Мирошніченко до злочинів, відповідальність за вчинення яких може наставати з 14 років, пропонує вважати належними: умисне вбивство (ст.ст. 115–117), умисне тяжке тілесне uszkodження (ст. 121), середньої тяжкості тілесні uszkodження (ст. 122), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст. 147), зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), крадіжку (ст. 185), грабїж (ст. 186), розбій (ст. 187), вимагання (ст. 189), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289), хуліганство (ст. 296) [6, с. 99].

Отже, мінімальний вік суб'єкта злочину за вчинення злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 22 КК, – 14 років, що пояснюється прихильністю законодавця сформованим правовим традиціям і обґрунтовується такими обставинами: а) у разі зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у сферу кримінальної юстиції потрапила б значна маса малолітніх, що з часом перетворилися б на осіб, які мають судимість. Своєю чергою, держава і суспільство, вдаючись до каральних заходів, які мають бути крайнім засобом впливу на порушників, зізналися б у своєму безсиллі й, по суті, відмовилися б від широкого використання інших, некаральних заходів впливу на неповнолітніх; б) спірність твердження про здатність малолітніх усвідомлювати соціальну значущість своєї поведінки, оскільки відмінною рисою перехідного етапу в розвитку особистості є її нерівномірність на індивідуальному рівні та велика варіативність норми [11, с. 147].

Вважаємо за необхідне зауважити, що зазначені мінімальні вікові межі не є абсолютно загальноновизнаними, адже в період розроблення й обговорення проекту КК України були пропозиції як щодо їх підвищення, так і щодо зниження. Але КК 2001 р. зберіг традиції КК УРСР 1960 р., встановивши загальний вік кримінальної відповідальності – 16 років.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіт. Харків, 2001. 416 с.
3. Советское уголовное право: Общая часть : Учебник / Под ред. Г.А. Кригера и др. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1988. 368 с.
4. Соблюдать законы об ответственности несовершеннолетних : Сборник статей / Ред.-сост. А.И. Санталов. Кишинев, 1965. 165 с.
5. Добровольская Т.Н., Леошкевич Д.И. Ответственность за правонарушения несовершеннолетних. Кишинев, 1967. 57 с.
6. Мирошніченко Н.М. Вікова осудність неповнолітніх у кримінально-правовій доктрині України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 203 с.
7. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 220 с.
8. Курс российского уголовного права. Общая часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. Москва : Спарк, 2001. 767 с.
9. Тер-Акопов А.А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. Москва : ЮРКНИГА. 480 с.
10. Уголовное право Российской Федерации: Особенная часть : конспект лекций; под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. Москва : ИНФРА-М, 2002. 216 с.
11. Артеменко Н.В. Актуальные проблемы вменяемости (невменяемости) и возраста уголовной ответственности (сравнительный историко-правовой анализ уголовного законодательства РФ и Франции) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 1999. 236 с.
12. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации с постанетейными материалами и судебной практикой / под общ. ред. С.И. Никулина. Москва : Менеджер: Юрайт, 2001. 634 с.
13. Белякова А.М. Охрана прав несовершеннолетних. Москва : Знание, 1983. 192 с.
14. Уголовное право. Общая часть : учеб. для ВУЗов / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. 2-е изд., Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 2000. 516 с.
15. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 236 с.
16. Куц Н.Т., Лихолат П.В. О совершенствовании некоторых уголовно-правовых норм. *Труды Киевской высшей школы МВД СССР*. Киев : КВШ МВД СССР, 1970. Вып. 4. С. 175–180.
17. Панфилов И.П., Волостнов П.А. К вопросу о психологической характеристике субъекта преступления. *Уголовное право в борьбе с преступностью* : Межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1987. С. 16–19.
18. Кобзарь И.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних по новому уголовному законодательству : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1998. 220 с.
19. Зелінський А., Маршуба М. Підлітковий вандалізм. *Право України*. 1994. № 11-12. С. 40–43.
20. Горбенко В.О. Вікова межа суб'єкта злочину у кримінальному праві України та зарубіжному законодавстві. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту. Одеса, 2011. С. 86–89.
21. Соловій Я.І. Межі кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 223 с.
22. Орловська Н. Актуальні проблеми кримінально-правової диференціації віку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2014. № 9-1. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9/54.pdf>.